Fokusgruppsintervjuer i teori och praktik

AV MIRZET TURSUNOVIC

Varje forskningsmetod erbjuder en mångfald av både möjligheter och risker. Det gäller för användaren att vara införstådd med metodens teoretiska principer och praktiska tillämpningsområden, för att kunna ta tillvara möjligheterna och därmed minska metodens potentiella brister. Detta angår självfallet även fokusgruppsintervjuer. Under de senaste åren har ett större antal publikationer givits ut även i Sverige där man använt den här metoden.

Svensk litteratur som berör fokusgruppsintervjuer presenterar, med få undantag (t ex Wibeck 2000), mycket sparsamt metodens teoretiska grunder. Mestadels handlar det om olika utvärderings- och forskningsrapporter både inom privat och inom offentlig sektor.[1] Man kan också hitta akademisk forskning (t ex Dahlstedt 2000) där författaren ger metoden viss uppmärksamhet. Bortsett från en nyutkommen introduktionsbok till fokusgrupper (Wibeck 2000), med bra praktiska exempel och tips från arbetet med fokusgruppsintervjuer, finns i princip inget annat att tillgå på svenska om man på ett ställe vill få en fördjupad insikt i hur fokusgrupper fungerar.

Ett försök att sammanfatta metodens breda användningsfält måste inkludera allt ifrån akademisk forskning, utvärderingsprojekt via mediaundersökningar och kommunikations- och organisationsforskning till beslutsfattande processer, men också studier av känslor, attityder, åsikter och värderingar. För en sådan genomgång krävs betydligt längre tid och avsevärt större utrymme än vad ramarna för föreliggande artikel lämnar utrymme för. Min artikel vill ge ett bidrag till

---

Mirzet Tursunovic *är doktorand vid Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet. Hans avhandlingsprojekt rör bosniska ungdomars politiska socialisation, där olika agenters (skola, föräldrar, massmedia) agerande studeras.*

diskussioner kring fokusgruppsintervjuer – ett kvalitativt angreppssätt som används av såväl sociologer som andra. Förhoppningsvis kan artikeln bidra till att ge en koppling mellan fokusgruppsintervjuns teoretiska premisser och dess praktiska användningsområden. Syftet med det här arbetet är därmed tvåfaldigt. Det första är att ge en kortfattad redogörelse för metoden. Det andra är att presentera fyra forskningsprojekt där fokusgrupper har använts som datainsamlingsmetod, ofta i kombination med andra metoder. Fokusgruppsintervjuer är även den primära datainsamlingsmetoden i mitt avhandlingsprojekt som behandlar bosniska ungdomars politiska socialisation.[2] Jag använder växelvis begreppen "fokusgruppsintervjuer" och "fokusgrupper". Dessa begrepp används som synonymer här för att beteckna ett angreppssätt för insamling av kvalitativa data med hjälp av samtal/intervjuer i fokuserade grupper.

En introduktion till fokusgruppsintervjuer

Fokusgrupper kan uppvisa betydande variationer avseende storlek, sammansättning, användningsområden och ändamål. Därför kan det vara problematiskt att ge en övergripande definition av vad fokusgrupper egentligen är. David Morgan (1988:9, 1997:6, 1998a:29-31) sociolog och förgrundsfigur på området, urskiljer tre drag som är typiska för alla slags fokusgruppsintervjuer. De är en forskningsmetod för att samla in kvalitativa data som fokuserar speciella frågeställningar och där data samlas genom deltagarnas gruppdiskussioner. Även andra (Kitzinger & Barbour 1999:4-5) betraktar fokusgruppsintervjuer som en kvalitativ datainsamlingsmetod och en form av gruppintervjuer där data samlas när deltagarna i små grupper samtalar kring av diskussionsledarens givna spörsmål. Forskaren (diskussionsledare och forskare kan vara en och samma person) lyssnar på och lär av deltagarnas diskussioner under en kommunikations- och forskningsprocess som löper i tre steg. Forskarna bestämmer vad det är de helst vill veta från deltagarna, gruppen utvecklar en kreativ konversation kring dessa givna forskningsfrågor och slutligen summerar forskarna det de lärt sig från deltagarna. Eller med Morgans (1998a:10) ord, *fokus* är forskarens medan *gruppen* är deltagarnas.

Trots att fokusgrupper har sin upprinnelse i sociologin, associeras metoden idag främst med marknadsundersökningar där de tills nyligen huvudsakligen har använts. Metoden används dock numera inom en rad akademiska discipliner såsom socialantropologi, pedagogik, statsvetenskap, psykologi, medicin liksom i

utvärderingsarbeten inom myndigheter och frivilligorganisationer.

Utanför Sverige finns det i det närmaste oändligt många exempel på studier där fokusgruppsintervjuer har tillämpats. Undersökande fokusgrupper under politiska valkampanjer (Gamson 1992/1996:191), har utvecklats i USA och på senare tid flitigt använts även i Storbritannien (Kitzinger & Barbour 1999:1). Carlo Jaeger m fl (1999) studerar med hjälp av fokusgruppsintervjuer medborgarnas medvetenhet om de globala miljöutmaningarna. Här och i liknande fall är en kombination av mikroundersökningsmetoder och studier av storskaliga humanekologiska system nödvändig. Fokusgrupper finner man också inom feministisk forskning (Espin 1996) fast Sue Wilkinson (1999:64) beklagar att metoden inte används i större utsträckning. Hon beskriver fokusgrupper som en kontextuell och icke-hierarkisk metod (skiftar makt från forskaren till deltagarna) som är mycket användbar i feministisk forskning likaväl som i forskning kring minoriteter. Metoden används flitigt inom forskningen om etniska minoriteters villkor (t ex Jarrett 1993; Chiu & Knight 1999), vid studier av organisatoriska förändringar (Barbour 1999), inom mediaforskningen (Morrison 1998) och så vidare.

Många (t ex Frey & Fontana 1993:21; Morgan 1997:4) anser Emory Bogardus' beskrivning av gruppintervjuer vara ett bland de tidigast publicerade arbeten inom området, trots att Bogardus själv i sin artikel publicerad 1926 i *Journal of Applied Sociology* inte använde uttrycket 'focus group' utan talade om 'group interview' (i Morrison 1998:122-123). Banbrytande arbeten där man använde gruppintervjuer som datainsamlingsmetod hävdas härstamma från tidig efterkrigstid när Merton & Kendall 1946, Merton m fl 1956/1990 studerade krigspropaganda (i Frey & Fontana 1993:22). David E. Morrison (1998:7-11) lyfter även fram Paul Felix Lazarfelds förtjänster vad gäller utvecklingen av fokusgruppsintervjuer, i synnerhet inom massmediaforskningen.

Fokusgrupper godtogs inte fullt ut som forskningsmetod inom den akademiska sfären under senare delen av 50-talet och under 60-talet. Richard A. Kreuger (1998c) spekulerar om orsaken och menar att en av främsta anledningarna låg i analysförfarandet. Fokusgruppsanalys ansågs vara förvirrande, med påfallande svårigheter att utveckla ett system användbart i de vanligaste undersökningssituationerna. Därutöver var ett av skälen till att fokusgrupper inte använts i större omfattning inom samhällsvetenskapen att resultaten från marknadsundersökningar relativt sparsamt dokumenterats och publicerats i vetenskapliga publika-

tioner. I marknadsundersökningar betraktas de mer eller mindre som en renodlad affärsverksamhet där metodutveckling är ett lågt prioriterat område. För att vara självkritisk har inte heller samhällsvetare, med få undantag, ansträngt sig vad gäller metodutvecklingen och med att publicera material om fokusgrupper som kvalitativ metod (Morgan 1988:9-14, 1997:4).

Under senare år har dock flera antologier getts ut och artiklar publicerats och man kan registrera en tendens att samhällsvetare (t ex Barbour & Kitzinger 1999) i allt större utsträckning diskuterar metodologiska aspekter i sina fokusgruppsstudier. De senaste åren, uppger Morgan (1997:2) har det årligen publicerats mer än etthundra strikt vetenskapliga artiklar där fokusgrupper använts som datainsamlingsmetod. Därtill skall läggas undersökningar utanför det akademiska området.

Rekrytering av deltagare

Att hitta deltagare villiga att ingå i en fokusgrupp som överensstämmer med forskares förväntningar kan vara ett långt och mödosamt arbete (Kreuger & King 1998:56; Morgan 1998a). Telefonsamtal, enkätundersökning, register, annonser, offentliga tillställningar och personliga kontakter kan vara framgångsrika instrument för det ändamålet. Själva rekryteringsarbetet kan hanteras av forskaren, frivilliga, av eldsjälar bland potentiella deltagare, av en utomstående grupp eller ett specialiserat företag. Rekryteringen är en viktig aspekt i forskningsprocessen då ingen diskussionsledare kan få igång diskussion i en grupp om deltagarna saknar kunskaper eller erfarenheter inom det aktuella forskningsområdet. Ekonomisk ersättning för deltagarna, om projektets budget lämnar utrymme för sådan post, kan i vissa fall underlätta rekryteringsansträngningar.

Om beslutet över vilka som kommer att ingå i fokusgrupper är taget bör man kolla möjliga existerande register för att få mer information om deltagarna. Man skall alltid vara försiktig med dessa register och försöka granska sina källor, se hur gamla uppgifterna är och hur pass detaljerad informationen är om potentiella deltagare. I vissa projekt kan deltagarna bli mer eller mindre beordrade att delta i undersökningen (elever uppmanade av lärare, anställda som uppmanas av arbetsgivare och dylikt) något som kan påverka undersökningens slutsatser.

Att slumpmässigt tillfråga deltagare från en lista är ganska vanligt förekommande. Andra människors referenser kan ofta vara den bästa källan för att hitta deltagare, inte minst genom "snöbollsmetoden" där en person tipsar om flera

potentiella deltagare. Det går också att söka och fånga upp deltagare inom ett begränsat geografiskt område t ex besökarna i ett affärscentrum, konferensdeltagare eller arbetare på en arbetsplats. Ett annat populärt sätt att rekrytera deltagare är att annonsera efter dem i olika massmedia så att de själva söker upp forskaren.

Förutsatt att man redan har bestämt vilka som kommer att ingå i fokusgrupper bör deltagandet säkras i tre steg. Minst två veckor innan sessionsdagen kontaktas deltagarna. En vecka före informeras deltagarna skriftligen om tid och plats för intervjun. En dag innan gruppen träffas bör deltagarna kontaktas per telefon (Morgan 1998b:85-86). Min och andras erfarenhet (t ex Anund m fl 2000:16) visar tyvärr, att alla vidtagna åtgärder till trots, händer det att intervjupersoner som tackat ja till inbjudan ändå inte dyker upp på den överenskomna tiden för intervjun. Det är nödvändigt att upplysa potentiella deltagare om eventuella risker som projektet kan medföra. Få om ens någon fokusgruppuppsättning kan garantera deltagarnas anonymitet d v s att inte någon kan utröna vilka deltagarna var. Däremot måste garantier lämnas att data kommer att behandlas konfidentiellt vilket innebär att endast inblandade har tillgång till rådata.

Ett representativt och statistiskt urval är inte nödvändigt eftersom man oftast inte gör några generaliseringar och/eller mer systematiska jämförelser med andra grupper (Hylander 1998:10). Slumpmässigt urval är inte heller att rekommendera när fokusgrupper bildas och det av minst två skäl. För det första är det begränsade antalet deltagare i en undersökning extremt litet underlag för att vara representativt för en större population. För det andra kan det hända, att deltagare som uttagits genom slumpmässigt urval inte är kapabla att utveckla en meningsfull diskussion. Därför är ett teoretiskt motiverat urval att föredra (Layder 1998:46; Morgan 1997:35, 1998a:62, 1998b:56). Begreppet '*theoretical sampling*' utvecklades annars av Glaser & Strauss (1967) som menade att detta angreppssätt är vanligt förekommande inom den kvalitativa forskningen. Layder (1998:70) menar dock att ett teoretiskt styrt urval är lika användbart inom den kvantitativa forskningen. Att ett urval är teoretiskt motiverat innebär egentligen att deltagarna väljs i en studie utifrån studiens uppställda mål som i och för sig är teoretiskt styrda.

Vi skall alltså se till att göra urval som kan försäkra att deltagarna som ingått i undersökningen kan ge oss en meningsfull information som underlag för våra

tolkningar. Att kontrollera gruppens sammansättning genom att noggrant matcha utvalda kategorier av deltagare kallas segmentation. Segmenterade grupper gör det möjligt att studera skillnader i uppfattningar och resonerande mellan grupper som skiljer sig åt med avseende på t ex kön, klass, etnicitet, utbildningsnivå och andra bakgrunds-faktorer (Morgan 1998b:59-64). Sammansättningen i urvalet varierar beroende på vilka faktorer som kan tänkas påverka inställningen till det diskuterade ämnet. Grupper måste vara så sammansatta att deltagarna känner sig trygga och vågar framföra sina åsikter och frivilligt delta i diskussioner (Wesslén 1996:21; Svenska Kommunförbundet 1999:13). En homogenitet i fråga om deltagarnas bakgrund är en rimlig utgångspunkt, men inte i deras attityder, erfarenheter och uppfattningar. Annars är risken påtaglig att man får en förutsägbar diskussion eller i värsta fall ingen diskussion alls. Ibland kan det, beroende av undersökningens syfte och deltagarna, vara fördelaktigt att deltagarna inte är bekanta med varandra (Morgan 1988:44-48, 1997:35-36).

Personer som ingår i en fokusgrupp utmärks bland annat av att de delar en gemensam upplevelse eller liknande erfarenheter inom ett område. För ett tillåtande gruppklimat är likhet i deltagarnas utbildning en beaktansvärd faktor (Hylander 1998:1-2). Antal deltagare i en grupp varierar dock och är framför allt beroende av undersökningens inriktning men också av projektets ekonomiska resurser. En tumregel är att det är lämpligt att arbeta med mellan sex och tolv deltagare i en grupp.

Diskussionsledarroll och frågekonstruktion

Diskussionsledare i fokusgruppsintervjuer kallas oftast för moderator vilket betonar den specifika uppgiften som denne har i en fokusgruppsdiskussion. Termen intervjuare är begränsad till en tvåvägskommunikation (intervjuaren och den intervjuade), medan termen *moderator* tyder på att dennes roll är att leda diskussioner med multipla interaktioner (interaktion mellan deltagare) (Kreuger 1998b:2). Moderatorn har till uppgift att hålla respondenternas "fokus" på ett specifikt ämne (Frey & Fontana 1993:30). Oftast är moderatorn relativt passiv under själva intervjusituationen och är där för att registrera vad som kommer och inte kommer upp till diskussion (Anund m fl 2000:15). Moderatorn skall inte agera som en deltagare eller försöka styra resultaten av gruppdiskussionen. Det är önskvärt att moderatorn i början anger sin egen position. Ibland kan det vara bra att det vid sidan av en moderator finns en eller två observatörer/sekre-

terare med uppgift att dokumentera talordning, kroppsspråk och att tillsammans med moderator se till att inga frågor missas (Wesslén 1996:22; Svenska Kommunförbundet 1999:14).

Moderatorns uppgift är att skapa ett diskussionssammanhang där deltagarna känner sig motiverade att framföra sina åsikter i ett utbyte med andra deltagare. Faktorer som moderatorns kön, ålder, språk, socioekonomisk situation, etniska bakgrund eller politiska åskådningar kan ha viss effekt på deltagarna (Kreuger & King 1998:68). Ett ofta förekommande fel är att moderatorn talar om sina egna erfarenheter och kommer med synpunkter om det diskuterade ämnet, i syfte att främja diskussionen. I praktiken blir effekten den motsatta, något som kan äventyra hela studien.

Moderatorn bör under diskussionens gång ha ett dåtid-nutid-framtid perspektiv. Det vill säga komma ihåg det som redan har diskuterats, vad den aktuella överläggningen gäller samt ha en uppfattning om vad som närmast kommer att behandlas. Det förutsätts att moderatorn själv har satt sig in i frågorna, hur de konstruerats och formulerats. Att kika i frågeguiden för att komma ihåg nästa fråga är acceptabelt dock utan att förlora ögonkontakt med deltagarna (Kreuger 1998b:9-10). Långa introduktioner bör av minst två skäl undvikas. Deltagarnas koncentration avtar ju längre moderatorn talar och det kan sända signaler till deltagarna om att det är de som skall lyssna på moderatorn och inte tvärtom (Kreuger 1998b:21-23). En balans mellan formalitet och informalitet samt humor måste åstadkommas. Sträng formalitet kan strypa en dynamisk interaktion likaså kan informalitet tolkas av deltagarna som att diskussionen inte är särskilt viktig.

Tre kategorier av moderatorer kan urskiljas: professionella, speciellt utbildade för det aktuella projektet och frivilliga moderatorer (Kreuger 1998b:37-40; Kreuger & King 1998:20). Flera indikatorer pekar på fördelar med frivilliga moderatorer. De kan vara bra på att samla in djupdata, är relativt billiga och kan genom sitt engagemang i frågorna vara mera måna om de resultat som kan leda till förbättring av verksamheten. När medlemmar av ett samfund genom-för undersökningen baserad i fokusgruppsintervjuer kallas det för en "*collaborative approach*"(Kreuger & King 1998:5-6, 19). Professionella moderatorer med akademisk utbildning och erfarenhet inom området skall dock alltid användas när undersökningen är komplex och kräver avancerade metodologiska kunskaper, när organisationen behöver en utomståendes perspektiv, när resultatet av under-

sökningen är mera viktigt än själva processen och inte minst när undersökningen är politiskt känslig (Ibid s.8-10).

Ett flertal forskare (Kreuger 1994; Morgan & Kreuger 1993:5) hävdar att det till och med kan vara bättre att använda kunniga och insatta moderatorer som tillhör samma grupp som deltagarna än speciellt utbildade moderatorer. Man skall emellertid akta sig för att genom demystifiering av den professionelle moderatorns roll skapa en ny myt genom att hävda att vem som helst kan leda diskussionen i fokusgrupper. Deltagarnas eventuella tidigare bekantskap med moderatorn kan ha en viss inverkan på gruppdiskussioner. Ett plus är om moderatorn har kunskaper om målgruppens villkor, språket, terminologin, gester och deras kulturella koder (Kitzinger & Barbour 1999:13). Om reliabilitetskriteriet används i frågor/svar ledet krävs det att samma moderator leder samtliga sammankomster i en undersökning (Albrecht m fl 1993:62; Hylander 1998:7-8).

Bra frågor utgör hjärtat i en fokusgruppundersökning och för att få fram sådana fordras alltid flera personer (Kreuger & King 1998:64-65). Responser från kollegor, andra experter och personer från samma kategori som de potentiella deltagarna, är bra hjälp på vägen till att konstruera de rätta frågorna. Effektiva frågor bör vara klara, korta, förnuftiga och välanpassade till deltagarna. Klara frågor är i allmänhet korta, endimensionella och jargongfria. Långa frågor, i synnerhet de med många fackuttryck, bör undvikas för de kan verka förvirrande och kväva diskussionen.

Moderatorn måste visa sitt intresse för ämnet och sin vilja att lära av deltagarna (Wennberg & Hane 1998:12-13). För Morgan (1988:43-44) är det också viktigt att kunna skilja på en för respondenterna intressant och en för studien angelägen fråga. En intressant fråga som kan leda till långa diskussioner behöver inte nödvändigtvis betraktas som viktig. Diskussionen bör hållas igång så länge att grader av överensstämmelse eller oenighet i grupper blir uppenbara. För att fokusgruppsessioner skall bli genomförbara måste alla deltagare bemöta andras åsikter med respekt men, de måste inte hålla med dem. Alla bör kunna känna sig fria att uttrycka sina avvikande meningar.

En frågeguide skall först testas. Erfarna moderatorer säger att deltagarna inledningsvis kan testa frågeguiden och om den fungerar kan sessionen räknas som en lyckad sammankomst. Innan man prövar den metoden, och för att spara resurser, kan kollegor, experter inom området, potentiella deltagare, till och med familjemedlemmar och vänner lämna synpunkter på hur frågorna är konstruera-

de och om de verkar vara lämpliga att ställa till en tilltänkt grupp (Kreuger 1998a:57-59).

Öppningsfrågor skall kunna besvaras av varje deltagare och i princip tjäna till att deltagarna bekantar sig med varandra och får uppmuntran att delta i diskussionen. Vanligtvis är sådana frågor inte föremål för analys, i synnerhet inte om man tidigare har samlat demografiska data för respondenterna. Introduktionsfrågor som i grova drag introducerar samtalsämnet för sessionen är inte heller så viktiga att analysera. Med övergångsfrågor närmar man sig ämnen som är av större intresse, de nyckelfrågor som utvecklas först när frågeguiden upprättas. Avslutningsfrågor som är av summerande karaktär ger alla deltagare tillfälle att ge sin bild av den föregående diskussionen (Kreuger 1998a:23-29). Det är enklast att avsluta sammankomsten genom att tacka deltagarna, betala med pengar eller presenter. Klart bättre är om moderatorn kort summerar föregående diskussion och sedan frågar deltagarna om de instämmer med sammanfattningen eller om de ville lägga till något eller fråga, i synnerhet om de i början av diskussionen tillsagts att återkomma med frågor i slutet av sammankomsten.

Kvalitetskontroll i fokusgruppsintervjuer

Den senaste tidens intresse för och breda användning av fokusgruppsintervjuer aktualiserar frågor om kvalitetskontroll. Problematiken är naturligtvis på intet sätt unik och gäller inte enbart fokusgrupper utan är viktig att reflektera över inom alla forskningsmetoder. Jag kommer emellertid i det här avsnittet endast att presentera en del av diskussionen kring kvalitetskontrollen i fokusgruppsintervjuer. Det finns gott om litteratur som behandlar kvalitetskontroll i kvalitativa datainsamlingsmetoder (t ex Miles & Huberman 1994; Silverman 2001; Denzin & Lincoln 1994 kap. 5; Kvale 1997 kap. 13). Denna problematik i anknytning till fokusgruppsintervjuer behandlas främst av Richard A. Kreuger (1993:65-85) i artikel *Quality control in Focus Group Research*. Där presenterar han tio så kallade kvalitetsfaktorer i fokusgruppsintervjuer.

Klarhet kring forskningens syfte (a) handlar om att försäkra sig om att metoden kan användas under en kvalitativ informationsinsamlande process. Med lämplig miljö för sammankomster (b) menas både den fysiska lokaliteten där deltagarna möts och projektets sociopolitiska kontext. Denna aspekt är hotad bl a om projektet inte kan erbjuda deltagarna konfidentialitet eller om lokaliteten kan framkalla vissa negativa attityder hos dem. Projektets finansiering och till-

räckliga resurser (c) måste inom realistiska ramar ordnas innan det påbörjas. Att rekrytera adekvata deltagare (d) kan verka vara enkelt men är egentligen arbetskrävande och en av de kvalitetsfaktorer som är svårast att uppnå i en fokusgruppundersökning. För fokusgrupper fordras en skicklig moderator (e) med mental disciplin, väl förberedd, med sinne för humor och gruppinteraktion, flexibel och i stånd att lyssna på vad deltagarna säger (Ibid s.65-76).

Ingen fokusgrupp kan enligt Kreuger genomföras utan frågor (f) som skall vara välgenomtänkta och anpassade till deltagarna både till antal och till konstruktion. Noggrann hantering av data (g) under hela processen inkluderar vid sidan av inspelningar och transkriberingar även bakgrundsinformation och fältanteckningar. Här är en assisterande moderator till stor nytta. Systematisk och verifierbar analys (h) är vanligtvis en svårlöst fråga. Den är tidskrävande och komplex. Resultatredovisningen måste vara lämplig för studiens syften (i) och utgå från mottagarnas behov och kan vara muntlig eller skriftlig. Att visa respekt för deltagare, klienter och metod (j) är Kreugers (Ibid s.76-84) avslutande råd för dem som arbetar med fokusgruppsintervjuer i sina studier.

Även om vissa rekommendationer verkar vara lite pretentiösa och alltför handboksmässiga, så menar jag ändå att de innebär ett viktigt steg i intentionerna att medvetandegöra de faktorer som har avgörande betydelse för forskningsprocessen i sin helhet. I stora drag kan vi naturligtvis se dem som allmängiltiga för flera undersökningsmetoder.

Relationer till andra metoder

Triangulering är vanligt förekommande och ett fruktbart arbetssätt inom många kvalitativa områden och kan betraktas som både ett validitetsinstrument och en multistrategisk forskningsinriktning. Den går ut på att inom en och samma undersökning bruka olika typer av forskningsmetoder, olika datateorier, olika analys och tolkningsstrategier samt olika teoretiska perspektiv (Denzin 1989; Bloor 1997:37-50; Layder 1998:42). Det har visat sig att fokusgruppsintervjuer kan kombineras med både kvalitativa och kvantitativa metoder. En jämförelse mellan fokusgrupper och deltagande observation, individuella intervjuer och survey ger en bra översikt över fokusgruppers starka och mindre starka sidor samt visar på potentiella användningsområden för den. Kontrollen av interaktioner är exempelvis större i fokusgrupper än vid deltagande observation, men den är mindre än vid individuella intervjuer.

Deltagande observation

I ett projekt där deltagande observation är den primära datainsamlingsmetoden kan fokusgrupper, som en ingång i projektet, erbjuda en komprimerad insikt i hur deltagarna förhåller sig till forskningsfrågor. Den aspekten är av särskilt intresse för forskare som ger sig in i ett för honom/henne relativt nytt och/eller ett föga utforskat område (Morgan 1997:23). Fokusgruppsintervjuer erbjuder här möjlighet att observera en stor mängd interaktioner. Det är knappast genomförbart utan forskarens kontroll och ledning av deltagarna i gruppdiskussioner samtidigt som denna kontroll utgör den största nackdelen hos fokusgrupper jämfört med deltagande observationer. Övervakad diskussion under reglerade former kan av deltagarna uppfattas som onaturlig vilket kan ha en hämmande effekt på interaktionen i gruppen.

Den deltagande observationens fördel ligger i den naturliga stämningen. Utifrån detta hävdar Morgan (1988:15-17) att fokusgrupper är bättre lämpade vid studier av attityder och kognitiva processer medan deltagande observation är överlägsen vad gäller studier av roller och organisationer. Det som förenar de här meto-derna kan sammanfattas som ett genuint intresse för gruppens interaktion.

Individuella intervjuer

Fokusgruppsintervjuer har en funktion både före och efter genomförandet av kvalitativa individuella intervjuer. Fokusgrupper kan bildas för att följa upp de individuella intervjuerna (Morgan 1988:30-31). Vad individuella intervjuer kan bidra med är att få reda på om den tilltänkta målgruppen överhuvudtaget vill diskutera det aktuella ämnet samt underlätta att konstruera diskussionsguiden (Morgan 1997:22). Kanske det viktigaste som fokusgrupper kan bidra med i ett projekt uppbyggt kring individuella intervjuer är att några utforskande samtalsgrupper används för att utpröva frågeformulär. Den aspekten är viktig i synnerhet när det saknas mer ingående studier kring samtalsämnen och/eller respondenter-, eller när forskaren är relativt ny på ett forskningsområde.

Kvalitativa individuella intervjuer kan vara bättre lämpade när undersökningens syfte är att få djupare insikt i en persons erfarenheter kring ett givet ämne. Den slutsatsen drar Lynn Michell (1999) efter att i en undersökning ha arbetat både med fokusgrupper och individuella intervjuer. Undersökningen handlade om elva och tolv år gamla barns erfarenheter av sociala strukturer i sin omgivning, d v s i skolan, bland jämnåriga kamrater, i grannskapet. Å andra sidan kan

fokusgruppsintervjuer vara lämpliga just för potentiellt känsliga frågeställningar då vissa personer kan vara öppnare när de samtalar med andra om något som berör dem djupt och känslomässigt (Farquhar & Das 1999; Morgan & Kreuger 1993). Att definiera vad man menar med "ett känsligt ämne" är dock inte oproblematiskt, då det naturligtvis är en subjektiv uppfattning. För Jenny Kitzinger & Clare Farquhar (1999:157) utgör diskussioner om sexuell identitet och/eller sexuellt våld exempel på det de kallar för '*sensitive moments*'. De menar att människor brukar vara mer öppna när sådana frågor diskuteras tillsammans med andra som har liknande upplevelser. Det är intressant i och för sig att studera de individer som tackar nej till att deltaga i undersökningar när s k känsliga ämnen diskuteras. I två projekt som handlade om sexuellt våld var det lättare att engagera kvinnor än män som deltagare (Ibid s.159).

Den relativa styrkan hos fokusgruppsintervjuer ligger i dess förmåga att observera interaktioner kring ett samtalsämne, vilket är den främsta orsaken till att de inom marknadsundersökningar föredras framför individuella intervjuer. I fokusgrupper kan man få spontana responser från deltagare som brukar uppvisa en högre grad av engagemang i interaktionen med andra respondenter än med intervjuare i individuella samtal. Ett problem som dyker upp hos båda de här metoderna är svårigheten att kunna avgöra hur öppna eller hämmade respondenterna är. Avhängigt det diskuterade ämnet kan de vara mer ärliga mot intervjuare än mot en moderator och övriga deltagare i en fokusgrupp (Morgan 1988:17-20). Det har också registrerats ett "macho-beteende" hos manliga tonåringar när jämnåriga flickor var med i fokusgrupper (Morgan 1997:12). Den interpersonella dynamiken i individuella intervjuer är begränsad till respondenten och intervjuaren där ett samtal mellan icke likställda parter äger rum (Kvale 1997:13), medan det i fokusgrupper är det flera oftast likställda individer (i fråga om sociodemografiska karaktäristika) som diskuterar under ledning av en moderator.

Surveyundersökningar

Inom surveyundersökningar, finner Morgan (1997:25-27) att man numera använder fokusgrupper främst för att med hjälp av ett urval av potentiella respondenter framställa frågeformulär. Forskaren får en mera balanserad bild av hur respondenterna tänker kring en specifik fråga och om vad som kan vara viktigt. Fokusgruppsintervjuer kan i kombination med survey vara bra på att utveckla hypoteser, att testa om frågeformulären verkligen täcker det som fors-

karen har tänkt sig samt att se om det finns samstämmighet mellan deltagarnas och forskarens tolkningar av frågeställningar.

Forskare inom skilda områden rapporterar om hur de arbetat med fokusgrupper i syfte att skapa hypoteser och utveckla frågeformulär för sina surveyundersökningar. Här finns sociologiska studier, men framför allt handlar det om studier inom det medicinska området där hälsoproblem och andra känsliga frågeställningar har diskuterats med deltagarna. Användning av fokusgrupper som en kvalitativ metod i surveyundersökningar ser Brent Wolff m fl (1993:118) som en union mellan två olika forskningstraditioner inom sociologin. Det tillvägagångssättet tillämpade han i en studie av familjestorleken och dess inverkan på individers välbefinnande i rurala områden i Thailand.

Theodore D. Fuller m fl (1993:91-104) visar med sin studie av trångboddhet i Bangkok att fokusgrupper mycket framgångsrikt kan användas för att utveckla frågeformulär inför en större surveyundersökning. De skriver att fokusgrupper visade sig vara ett "*enormously valuable element*" för deras projekt (Ibid s.104). Sammanlagt var det tio grupper, där deltagarna mestadels var låginkomsttagare. Varje grupp bestod av deltagare från ett och samma grannskap och rekryterades av medlemmarna i forskningslaget. Fokusgrupper var en rik informationskälla om familjeinteraktioner, familjekonflikter och stressyttringar. Forskarna var övertygade att fokusgrupper var till ovärderlig hjälp vid utvecklandet av teoretiska variabler och hypoteser med hög validitet och realibitet som öppnade vägen för en lyckosam kommunikation med målgruppen. Erfarenheter visar således att fokusgrupper och survey mycket väl kan komplettera varandra och ge en asymmetrisk men oberoende observation av det studerade fenomenet.

Användande av fokusgrupper

Morgan & Kreuger (1993:3) hävdar att vår kunskap om användningen av fokusgruppsintervjuer i stort sett fortfarande befinner sig på ett stadium där kännedomen om metoden mestadels härstammar från forskarnas/-moderatornas personliga erfarenheter och reflektioner från studier med användning av fokusgrupper, och endast till en mindre del från systematiska undersökningar kring metodens för- och nackdelar.

Trenden tycks hålla på att brytas då allt fler antologier och artiklar på senare tid uppmärksammar dessa aspekter (t ex Barbour & Kitzinger 1999; Jaeger m fl 1999; Ledingham & Bruning 1998/99, Dahlstedt 2000). Morgan (1998a:17)

framhäver att ett av de bästa sätten att lära sig hur, och om man kan använda fokusgrupper i sitt projekt är att studera fall där de använts med framgång. En sådan läsning kan ge en realistisk bild av hur fokusgrupper kan brukas från början till slutet av ett forskningsprojekt. Jag har därför ingående studerat ett större antal studier (några presenteras längre fram i arbetet) där forskningen var uppbyggd kring fokusgruppsintervjuer.

Morgan & Krueger båda med bred erfarenhet inom området räknar i sin artikel *When to Use Focus Groups and Why* (1993:10-14) upp fall där fokusgrupper bör undvikas respektive användas. De skall inte användas när syftet är något annat än forskning. De är heller inte lämpliga när diskussioner inte är aktuella när exempelvis gruppen är sammansatt av deltagare som inte känner sig motiverade att samtala om forskningsspörsmål. Om samtalsämnen av någon anledning inte är lämpliga för deltagarna, som kanhända inte har tillräckliga erfarenheter för att kunna uttala sig, skall fokusgrupper undvikas. Liknande problem har man när deltagarna är alltför mycket involverade och/eller har kunskaper/-erfarenheter inom ett område (t ex experter). Den bästa matchningen mellan forskarnas och deltagarnas intressen är när båda parter är måna om att producera användbar data. Om det kan antas att deltagarna i en fokusgrupp har "diametralt olika sätt att tala om och förstå världen" då är inte en fokusgruppsintervju den optimala forskningsmetoden (Dahlstedt 2000:25-6).

Morgan & Krueger (1993:15-19) menar däremot att fokusgrupper skall just användas där det råder påtagliga maktskillnader mellan deltagarna å ena sidan och beslutsfattarna å den andra. Här kan fokusgrupper hjälpa oss till att få insikt i hur t ex de som inte besitter maktpositioner (etniska minoriteter, låginkomsttagare, ungdomar) uttrycker sina erfarenheter kring vissa frågor. Metoden kan också användas när gapet är stort mellan experter och respektive målgrupper avseende språk, kultur, religion, utbildningsnivå. De bidrar i det sammanhanget till att experter får en realistisk bild av vad kunder eller klienter tycker om deras verksamheter och deras önskemål. Fokusgrupper visade sig vara effektiva för att utröna människors beteende, känslor, attityder, värderingar och motivation, på områden där det normalt är svårt att få till stånd samtal. Här skapas en unik miljö där deltagarna känner större förtroende för forskningsprocessen och kan se sig som respekterade med tankar och idéer som tas på allvar av forskaren.

Den idag breda användningen av fokusgruppsintervjuer i diverse sammanhang banar väg för att metoden inte sällan används på ett inadekvat sätt. Framför allt

handlar det om grupper som inte organiseras i forskningssyfte, som inte är fokuserade eller inte får möjligheter att ägna sig åt en egentlig diskussion (Morgan 1998a:29-35, 1996:130-135). Grupper konstruerade på sådana mer lösliga grunder kan i vissa fall ge användbart material för analys, men de bör inte kallas för fokusgrupper.

Hur andra har arbetat med fokusgrupper

Nedan följer ett antal exempel där forskare använt fokusgrupper i syfte att utforska deltagarnas erfarenheter inom vissa områden. De utvalda studierna pekar både på möjligheter och på begränsningar hos fokusgruppsintervjuer. Dessutom har samtliga exempel vissa beröringspunkter med min pågående studie (se not 2). Först behandlas ett projekt om sexuella beteenden hos kvinnor bland etniska minoriteter i USA. Det andra exemplet visar en variant av fokusgrupper som William Gamson (1992/1996) kallar "de jämlikas konversation". Det tredje exemplet, som studerar afroamerikanska kvinnor som är låginkomsttagare, visar viktiga aspekter vid undersökningar med utsatta grupperingar i samhället. Slutligen beskrivs en undersökning av ungdomars syn på våld, skola och utbildning i Detroit.

Exempel 1: Sexuellt beteende hos kvinnor bland etniska minoriteter i USA.
Olivia M. Espins (1996) studie hade som mål att öka kunskaper och förståelse för sexualiteten hos immigrant/flyktingkvinnor i USA. De kvalitativa datainsamlingsmetoder som användes var fokusgrupps- och individuella intervjuer med mödrar och döttrar som invandrat från ett flertal länder till USA. Enligt författaren visade sig fokusgruppsintervjuer i denna undersökning vara en mycket användbar och effektiv metod både i termer av tid och i pengar. Metodens koncept är särskilt lämpad för nya forskningsfält och/eller där forskaren är relativ novis (Ibid s.92-93). Artikeln redovisar preliminära resultat från tre fokusgrupper genomförda i San Diego. En grupp var tyskspråkig en spansk- och den tredje var engelskspråkig.

Deltagarna rekryterades via personliga kontakter och "*friendship pyramiding*" (Espin 1996:93). Tilltänkta deltagare var tillfrågade om de frivilligt ville deltaga i små grupper med fem till tio kvinnor med samma kulturella bakgrund avseende ursprungsland, socioekonomisk status och modersmål. Kvinnorna var mellan tjugo och fyrtio år, hade utbildning på collegenivå och var första- eller

andra generationens invandrare. Diskussionerna kretsade kring deltagarnas livsberättelser och erfarenheter. Analysen visade hur dessa kvinnors sexuella beteende påverkade familjernas värdesystem. Den visade också hur mödrar, som överförare av kulturella normer, berättar (eller inte gör det) för sina döttrar om vad de bör (eller inte bör) göra som kvinnor. Enligt Espin diskuterade deltagarna flera frågeställningar med anknytning till sexualitet och sexuellt våld. Intervjuerna bandades, transkriberades och analyserades sedan.

Att "passa in i samhället" och inte betraktas som avvikare visade sig vara ett högt prioriterat område hos företrädarna för de minoritetsgrupper i USA som ingick i undersökningen. Även sättet att klä sig på framstår i Espins artikel som en viktig aspekt i utvecklandet av den etniska identiteten hos denna grupp kvinnor. Invandrarkvinnornas identitetsbygge och identitetens omvandlingar uttrycks i vår tid genom deras klädsel och sexualitet. De unga kvinnornas strävan att anpassas till och efterlikna majoritetsbefolkningen avseende klädsmaken gjorde att de spenderade en hel del av sina inkomster på klädinköp. Detta skapade en konfliktfylld situation i dessa invandrarfamiljer. Genom att använda sina kläder som medel, visade dessa kvinnor sitt motstånd både gentemot majoritetssamhället och sina egna etniskt/nationella gemenskaper.

Exempel 2: Peer group conversations som en variant av fokusgrupper.
William A. Gamsons (1992/1996) undersökte hur arbetare i små grupper diskuterade aktuella politiska samtalsämnen. Diskussionerna fördes vanligtvis så att moderatorn, sedan diskussionsunderlaget presenterats, frågade efter deltagarnas åsikter om vad de sett, hört eller läst. Gamson fann det svårt att förmå potentiella deltagare att ingå i en fokusgrupp. De skulle träffa andra deltagare i sina hem, vilket krävde ett etablerat förhållande och förtroende mellan dem för att undersökningen skulle kunna genomföras.

Efter stora ansträngningar lyckades forskningslaget få tio procent av det ursprungliga urvalet att ingå i fokusgrupper. Med utomordentliga insatser kunde man möjligtvis höja andelen till femton procent, hävdade Gamson. Under sådana förhållanden är självselektionen påtaglig bland deltagarna samtidigt som forskaren strävade efter att ändå uppnå heterogenitet avseende flera variabler. Vad gällde ras- och könsaspekten konstruerades grupper med ungefär lika stor andel svarta och vita, män och kvinnor (Gamson 1992/1996:189-91). Nästan tvåhundra deltagare från Boston fördelades på trettiosju fokusgrupper. Grupperna bestod av

mellan tre och sex deltagare, det genomsnittliga antalet var fem. Sessionerna genomfördes i deltagarnas hem istället för i vad Gamson kallar "byråkratiska lokaler". Deltagarna kände varandra sedan tidigare och moderatorn höll låg inblandningsgrad under överläggningarnas gång (Ibid s.191-92).

Gamson kallade sina fokusgrupper för "*peer group conversations*" och underströk att de hade vissa speciella element som inte nödvändigtvis finns i andra fokusgruppuppsättningar (t ex att vara sammansatta av jämnåriga bekanta). Eventuell användning av denna metod bör föregås av noggranna studier av metodens lämplighet utifrån den aktuella studiens särdrag. Han avråder från att använda videobandspelare då den kan inverka på stämningen i grupperna. Innan diskussionen skulle börja fick deltagarna fylla i ett frågeformulär om sin sociala bakgrund. Därefter ombads de att presentera sig (namn och kort om sitt arbete och fritidsintressen), för att sedan diskutera fyra politiska frågeområden: problematisk industri, "affirmative action", kärnkraft och Arab-Israel-konflikten. Mediaurvalet bestod av fyra källor; TV:s kvällssändningar från ABC, CBS och NBC, tre tidningars reportage och kommentarer (Time, Newsweek, U. S. News and World Report), redaktörernas teckningar och åsiktskolumner. Inspelningar transkriberades och analyserades i en konversationsanalys (Gamson 1992/1996:193-96).

Exempel 3: Unga afroamerikanska, låginkomsttagande kvinnor.
Av Robin L. Jarretts (1993:184-201) artikel framgår att forskarens förhållande till deltagarna kan påverkas även av små detaljer. Artikeln behandlar en undersöknings metodologiska aspekter där fokusgruppens dynamik lyfts fram, dynamiken i konversationen mellan moderatorn och deltagarna men också internt mellan deltagarna. Jarrett studerade unga afroamerikanska låginkomsttagande kvinnors vardag och överlevnadsstrategier. I studiens första fas användes en serie utforskande fokusgrupper. I det andra stadiet genomfördes detaljerade individuella intervjuer och deltagande observation med ett urval av deltagarna men även med deras familjer.

Sammanlagt åttiotvå unga kvinnor deltog i tio grupper. Varje grupp omfattade mellan åtta och tio respondenter. Urvalskriterierna för deltagarna var att de var ogifta mödrar som i undersökningens ögonblick mottog finansiell hjälp från *Aid to Families with Dependent Children* (AFDC) och bodde i låginkomstområden eller i områden under så kallad ekonomisk övergång. Eftersom dessa kvin-

nors socioekonomiska situation ansågs kunna leda till en långvarig beroendeställning var deras berättelser och erfarenheter viktiga inte minst i förebyggande syften. Att ta första kontakten med potentiella deltagare beskriver Jarrett (1993:190) som mycket tidskrävande inte minst beroende på att en del av kvinnorna inte hade tillgång till telefon. Hushållen använde olika strategier när de blev uppringda. I en del hushåll svarade barn som utförligt frågade ut den som ringde innan någon vuxen tog över samtalet. I vissa fall kunde man höra vuxna instruera de barn som svarade om vilka frågor dessa skulle ställa innan de själva svarade.

Det tycks vara så att respondenterna i kvalitativa undersökningar i allmänhet bestämmer sig för att delta på grund av sin relation till forskaren, menar Jarrett (Ibid s.188). Hon hävdar att trots den relativt korta tid hon hade på sig att etablera en relation till potentiella deltagare var deras respons positiv, troligtvis beroende på att hon till synes är av samma ursprung som deltagarna (beskriver sig som en ungdomlig afroamerikansk kvinna). Jarrett betonar också att hon försökte förmedla till deltagarna att hennes roll var att lyssna till och inte att komma med några råd till dem. Som moderator visade hon under sessionerna både humor och empatisk förmåga. Deltagarna erbjöds ekonomisk ersättning (15 $) för sin medverkan, men Jarrett tror inte att ersättningen spelade någon större roll för deltagandet. De kvinnor som senare medverkade i deltagande observationer och individuella intervjuer ville inte ha någon ekonomisk kompensation för detta.

Exempel 4: Ungdomars syn på våldet i Detroit.
Det antas att ungdomsvåldet är relaterat till sociala förhållanden, kulturella normer, familjeuppfostran och inte minst grupptillhörighet. Det aktuella projektet (Pryor m fl 1999) hade som målsättning att undersöka hur ungdomars syn på våld och skola och utbildning påverkas av boendet och grupptillhörigheten. Detta är ett angeläget ämne i USA med tanke på att mord har blivit den främsta dödsorsaken bland afroamerikaner i åldrarna femton till tjugofyra år.

De trehundrafemtio ungdomar som ingick i undersökningen representerade olika etniska och socioekonomiska grupper i staden Detroit. Surveyer och fokusgruppsintervjuer var projektets datainsamlingsmetoder. Gruppen hade en blandad etnisk sammansättning med något fler flickor än pojkar. Tio procent var utlandsfödda, en fjärdedel var angloamerikaner, fyrtioen procent afroamerika-

ner, åtta procent var latinamerikaner och övriga hade arabisk, rysk, judisk, slavisk, indiansk eller asiatisk härkomst. Trettioen grupper bildades med två tredjedelar av deltagarna mellan femton och arton år, rekryterade ur arton organisationer som ungdomar söker sig till eller är hänvisade till (såsom skolor, job-training program, kyrkliga ungdomsgrupper) men också genom informella nätverk (Pryor m fl 1999).

Diskussionerna spelades in och transkriberades inför analysarbetet. Efter det att ungdomarna diskuterat om hur det var att leva i sina respektive bostadsområden ombads de att redogöra för vad de ansåg vara de största problemen där. Diskussionen var livlig och det var utmanande att identifiera de främsta problemen. Ungdomarna ansåg att ett komplex av interrelaterade faktorer leder till våld, som de onekligen uppfattar som ett reellt problem. Forskarna kom fram till att ungdomarnas syn på problemet berodde på deras etniska bakgrund, vilka sociala organisationer de tillhörde samt vilket bostadsområde de bodde i. Olika etniska grupper lyfte fram olika faktorer. Det var moraliska aspekter, brist på sammanhållning, brist på politiskt engagemang, egoism, materialism, skvaller, inga nya lokaler där ungdomar kan samlas. Men också etniska motsättningar och fördomar, arbetslöshet i allmänhet och ungdomsarbetslöshet i synnerhet, poliskorruption, säkerhet i skolan och i staden med mera.

Ungdomar uppfattade skolan som en både problemframbringande och problemlösande faktor. Skolans personal och olika projekt där sökte lösa problem, men deras kamp mot narkotika och alkohol såg ungdomar som ett misslyckande. Liksom ungdomarnas syn på samhällets huvudproblem påverkades deras syn på möjliga lösningar av samma bakgrundsfaktorer. Deltagarna i två fokusgrupper ansåg "utbildningen" vara ett sätt att lösa de existerande problem i samhället. Vissa nämnde föräldrarnas ökade medvetenhet och ökad kontroll som en möjlig lösning, andra efterlyste förbättrad kommunikation och samarbete. Några ansåg att hårdare disciplin och strängare straff är nödvändiga för att bekämpa akuta problem i samhället. Ungdomarna identifierade också en rad barriärer för nödvändiga förändringar, såsom trångsynthet, dumhet och ovilja till kompromisser, negativt tryck från jämnåriga, generationsskillnader och det vuxna samhällets attityder som exkluderar ungdomar från politiska och sociala erfarenheter (Pryor m fl 1999).

Avslutningsvis skriver författarna att ungdomarna överlag hade en positiv inställning till deltagande i fokusgrupper och var angelägna om att få del av

undersökningens resultat. Ungdomarna var glada att höra jämnårigas åsikter och hoppades att deras framförda mening under diskussionerna skulle nå fram till beslutsfattarna och leda till förbättringar i samhället.

Egna erfarenheter av metoden

Min avhandlingsstudie handlar om bosniska gymnasieungdomar i Göteborg och deras politiska socialisationsprocess (se not 2). Redan under förarbetet insåg jag att någon samlad statistik över potentiella deltagare för mitt projekt inte fanns att tillgå även om Stadskansliet i Göteborg hade vissa data. På Göteborgsregionens utbildningsavdelning fanns det material som gav en fingervisning om vilka skolor de flesta bosniska elever går till. Listan toppas av Angeredsgymnasiet, åtföljd av Burgårdens utbildningscentrum, Katrinelundsgymnasiet och så vidare. Dessa elever skall observeras under ett drygt år (2001-2002) för en kontinuerlig datainsamling. Kartläggningen följdes av flera besök på skolorna (bl a hemspråkslektionerna) där eleverna fick information om projektet.

Iakttagande observationer har i min studie fungerat som förstudier och gav, enligt min mening, en bra inledning i fokusgruppsintervjuer. Med iakttagande observation menar jag det arbetssätt där jag observerade ungdomarna i deras omgivning (skola, föreningar) för att få en förförståelse om deras intresse för samhällsfrågor i allmänhet och politik i synnerhet. Jag genomförde ett antal ostrukturerade intervjuer med rektorer och lärare. Samma typ av intervjuer gjordes med ett antal elever som föreföll intresserade av min forskning. Dessa ostrukturerade intervjuer gjordes i syfte att stifta närmare bekantskap med ungdomars erfarenheter och intresse inom politikområdet.

Fokuserade samtal föregicks av en enkätundersökning med 76 elever från åtta gymnasieskolor.[3] (Tursunovic 2002) Frågorna handlade om deras sociokulturella förhållanden och hur de ser på möjligheterna att påverka dessa, dels i närmiljön dels ute i samhället i stort. En avsikt med enkäten var att få en ungefärlig uppfattning om hur ungdomarna ser på samband mellan sina privata intressen och olika engagemang i föreningar och politiska organisationer. Enkäten blev också ett tillfälle att sondera deras intresse för att medverka i samtalsgrupper och om de frågeområden jag tänkt mig för dessa kunde anses lämpliga. Ett trettiotal av dessa ungdomar kom i efterhand att bilda fem fokusgrupper som skall följas under tre sessioner. Ett frågeområde (skola, föräldrar, massmedia) täcks åt gången.

Fokusgrupperna i min undersökning bestod av i snitt cirka fyra deltagare.

Faktorer som brukar tas med i beräkningen när man diskuterar gruppers homogenitet är kön, ras eller etnicitet, ålder, boende, utbildningsnivå, inkomster och civilstånd eller familjesammansättning. Hur dessa faktorer kan påverka forskningsresultaten är beroende av projektets inriktning och om frågeställningarna kan förstås som kontroversiella. Mina fokusgrupper var både heterogena (olika årskurser, program och kön) och homogena (gymnasieungdomar, förstagenerationens invandrare, alla kom hit under 90-talet). För att kunna matcha grupper blev bakgrundsdata, i form av deltagarnas socioekonomiska och demografiska karaktäristika insamlade under enkätundersökningen, av särskild betydelse. Analysarbetet kommer att fokusera eventuella skillnader mellan pojkar och flickor, mellan elever i olika årskurser och mellan olika program avseende deras uppfattningar om hur den politiska socialisationens agenter agerar.

Andra moderatorer eller observatörer kommer inte att engageras i studien. Min och deltagarnas delade etniska bakgrund är ett känsligt ämne i och för sig, vilket krävde noga förberedelser för att eventuella förutfattade meningar inte skall försvåra en noggrann undersökning. Diskussionerna förs på svenska utifrån mina erfarenheter att det är på svenska som dessa ungdomar bäst kan förmedla sina erfarenheter inom det aktuella området. Beträffande samlingslokalen har deltagarnas synpunkter beaktats och diskussioner förlagts under lördags- och söndagseftermiddagar i ett grupprum på Sociologiska institutionen i Göteborg. Sammankomsterna spelades in på band och varade i genomsnitt en och en halv timma. Deltagarna bjöds på läsk, varm dryck och tilltugg. Jag tror att jag har lyckats skapa en social samtalssituation där ungdomarna kände att de kunde agera relativt öppet. Därmed har min förhoppning i stort uppfyllts om att de skall kunna uttrycka några av de praktiska kunskaper och erfarenheter som annars lätt förblir outtalade.

Sammanfattande slutsatser

Fokusgruppsintervjuer rör sig mellan ostrukturerade intervjuer och deltagande observationer med en mångfald av variationer under själva genomförandet. De kan användas som en explorativ inledning i ett relativt okänt område, som förstudie inför en större intervju- eller enkätundersökning, som en utvärderingsmetod för att tolka och fördjupa resultat från kvalitativa som kvantitativa undersökningar. Vid övervägandet om fokusgruppsintervjuer är den lämpligaste metoden skall det hållas i minnet att metoden primärt syftar till insamling av kvalita-

tiva data. Erfarenheter visar dock att metoden ofta används även för andra ändamål (konfliktlösning, attitydförändring, beslutsfattande) som delvis faller utanför användningen av fokusgrupper som forskningsmetod.

Fokusering på ett givet ämne under fokusgruppsdiskussioner samt skapande av hypoteser lyfts sammanfattningsvis fram som en fördel hos fokusgruppsintervjuer. Metodens svaghet består i att moderator inte alltid kan ha full kontroll över data som produceras i gruppdiskussioner. Just det faktum att det handlar om en grupp (grupptrycket, olika beteende när andra är närvarande, tendensen att vissa dominerar m.m.) innebär att man inte kan veta hur resultaten av gruppdiskussioner kommer att gestalta sig. Diskuteras ett känsligt ämne bör moderatorn ha en förförståelse om detta kan skapa stor oenighet inom gruppen som kan omöjliggöra genomförandet av undersökningen. Olika uppfattningar om en given fråga bör dock alltid finnas inom gruppen. Metoden har alltså att balansera sig fram mellan, å ena sidan, låsta motsättningar och, å andra sidan, brist på olika meningar som gör det omöjligt att få till stånd en diskussion i gruppen. Fokusgruppsintervjuer kan användas både som primär insamlingsmetod och som komplement till andra kvalitativa och kvantitativa metoder. Det talas även om fokusgruppers användning inom multimetodologiska studier, där två eller flera metoder kombineras och den primära metoden determinerar användningen av de andra. I synnerhet är fokusgruppsintervjuer lämpliga för orientering på ett nytt fält. De kan också användas för hypotesframtagning baserad på informanternas insikter, utvärderingsstudier, utveckling av fråge- och enkätformulär och för att få deltagarnas tolkningar av resultat från tidigare studier.

Fokusgrupper har visat sig vara bra inte bara för att komplettera andra datainsamlingsmetoder, utan också för att göra data som dessa metoder producerat mer begripliga och tolkningsbara. Mycket talar för att fokusgrupper är en optimal metod när undersökningen handlar om så kallade känsliga frågeområden, inte minst för att undersöka på vilket sätt olika grupper diskuterar samma frågeställningar. Minoritetsgrupper har i många studier, inte minst i min, visat sig vara överlag positiva till deltagande i fokusgruppsdiskussioner.

Metoden är öppen, tål modifieringar och är anpassbar utifrån målgruppens särdrag. Generellt sett lämnar mindre grupper (upp till fem deltagare) större utrymme för deltagarna att komma fram med synpunkter medan en deltagare kan vara mer anonym i en större grupp (fler än fem deltagare). Alltför stora grupper bör undvikas om man vill ha insikt i vad var och en i gruppen tycker om

en viss fråga. Om däremot gruppens åsikt efterfrågas är det inget fel i att ha större grupper. Risken med mindre grupper är som redan påpekats att de kan bli mindre produktiva och därmed mer kostsamma medan diskussioner i större grupper kan vara svåra att styra. Större grupper kräver en erfaren moderator och en högre grad av inblandning i diskussioner vilket i och för sig kan vara till en nackdel. Både mina egna resultat och erfarenheter från i förra avsnittet redovisade studier visar att fokusgruppsintervjuer kan vara en effektiv metod både med tanke på tid och ekonomiska medel. På det hela taget menar jag att det är flexibilitet som är metodens största fördel. En praktisk svaghet kan ligga i rekryteringsprocessen och svårigheter med att hitta lämpliga deltagare.

Noter

1 Några exempel: Anund m.fl. 2000 studerade trafiksäkerheten under skolskjutsning i samtal med kommunrepresentanter, entreprenörer, förare, barn, föräldrar samt skolföreträdare; Ekblad & Marttila 2000 – rapporterar om kompetensutvecklingsinsatser på tre hospiceenheter; Hylander 1998 presenterar i forskningsöversikten fokusgruppsintervjuers grunddrag; Nissfeldt m.fl. 1995 använde fokusgrupper för att diskutera utvärderingsmaterial om hälsofrämjande skolor i syfte att skapa ett svenskt självutvärderingsinstrument; Riksbyggen 2000 visar användning av fokusgrupper där blivande köpare av bostadsrättslägenheter i Göteborg påverkar sitt boende; Salomonsson 2000 skriver i sin magisteruppsats om servicekvalitet på Linköpings stadsbibliotek; Stjerna 1999 behandlar högstadieungdomarnas syn på lagen om åldersgräns vid tobaksköp; Svenska Kommunförbundet 1999 beskriver i sin skrift det praktiska arbetet med fokusgrupper bl a genom exempel från två kommuner; Wennberg & Hane 1998 inspirerades av en annan artikel om fokusgrupper och presenterar i sin lilla skrift metoden för den svenska publiken; Wesslén 1995, 1996 behandlar i båda rapporter gymnasieungdomars matvanor; Westlund 1999 diskuterar i sin studie användning av fokusgruppsintervjuer; Wibeck 1998 presenterar i en översikt erfarenheter av att arbeta med fokusgruppsintervjuer.

2 Min studie koncentreras på Göteborgs kommun. För att studera villkoren för ungdomars möten med svenska institutioner gäller det att belysa både komplikationer och resurser i deras identitetsutveckling och sociala sam-spel på gränsen mellan familjetraditioner och nya kulturmönster. Ett centralområde för att förstå ungdomars politiska aktiviteter blir att mer förutsättningslöst behandla frågor om ungdomars politiska socialisationsprocess. Strategiska frågeområden (familjeförhållanden, sociala nätverk, skola, massmedia, framtidsplaner) som diskuteras i fokusgrupperna bör täcka aspekter av bosniska ungdomars sociala sammanhang, kontakter med media och politik samt egna framtidsplaner. Studiens syfte är att se hur sociala villkor och kulturella förhållanden kan underlätta eller försvåra bosniska ungdomars engagemang i det som ofta kallas ett svenskt mångkulturellt samhälle.

3 Enkäten var indelad i tre frågeområden. Bakgrundsdata innehöll bland annat frågor om kön, födelseår, ankomst till Sverige, etnisk tillhörighet, familjeförhållanden, föräldrarnas karaktäristika. I området Förhållande till massmedia fanns det frågor om användning av olika massmediatyper, om artikelinsändare, intresset att följa politik i massmedia och annat. Frågorna om Sociala nätverk och framtidsplaner berörde umgängesmönster, förhållande till Sverige och Bosnien, upplevelser av skolsituationen, planer för universitetsstudier, inställning till partipolitik etc. För dataanalys har SPSS-programmet använts (Aronsson 1999).

Referenser

Albrecht, T. L., Johnson, G. M. & Walther, J. B. (1993) "Understanding Communication Processes in Focus Groups", s. 51-65 i Morgan, D. L. (red.) *Successful Focus Groups: Advancing the State of the Art.* Newbury Park California: Sage Publications

Anund, A., Sörensen, G. & Wretling P. (2000) *Trafiksäkerhet vid skolskjutsning: Diskussioner i fokusgrupper.* VTI meddelande 903.2000, Linköping: Väg- och transport- forskningsinstitutet

Aronsson, Å. (1999) SPSS: *En introduktion till basmodulen* (version 9 för Windows 95/98/NT). Lund: Studentlitteratur

Barbour, R. S. (1999) "Are focus groups an appropriate tool for studying organizational change?", s. 113-127 i Barbour, R. S. & Kitzinger, J. (red.) *Developing Focus Group Research: Politics, Theory and Practice.* London: Sage Publications

Barbour, R. S. & Kitzinger, J. (red.) (1999) *Developing Focus Group Research: Politics, Theory and Practice.* London: Sage Publications

Bloor, M. (1997) "Techniques of Validation in Qualitative Research", s. 37-51 i Miller, G. & Dingwall, R. (red.) *Context and Method in Qualitative Research.* London: Sage Publications

Chiu, L.-F. & Knight, D. (1999) "How useful are focus groups for obtaing the views of minority groups?", s. 99-113 i Barbour, R. S. & Kitzinger, J. (red.) *Developing Focus Group Research: Politics, Theory and Practice.* London: Sage Publications

Dahlstedt, M. (2000) "Marginaliseringens politiska konsekvenser", Integrationsverket rapportserie 2000:18 *Utanför demokratin?* – del 5, Norrköping: Integrationsverket

Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (red.) (1994) *Handbook of Qualitative Research.* Thousand Oaks California: Sage Publications

Denzin, N. K. (1989) *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods.* Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall

Ekblad, S. & Marttila, A. (2000) *Att möta människor från andra kulturer i livets slutskede.* Hälsohögskolan Rapport 1999:3, Stockholm: Hälsohögskolan

Espin, O. M. (1996) "'Race', Racism, and Sexuality in the Life Narratives of Immigrant Women", s. 87-104 i Wilkinson, S. (red.) *Feminist Social Psychologies: International Perspectives.* Buckingham: Open University Press

Farquhar, C. & Das, R. (1999) "Are focus groups suitable for 'sensitive' topics?", s. 47-64 i Barbour, R. S. & Kitzinger, J. (red.) *Developing Focus Group Research: Politics, Theory and Practice*. London: Sage Publications

Frey, J. H. & Fontana, A. (1993) "The Group Interview in Social Research", s. 20-35 i Morgan, D. L. (red.) Succesful Focus Groups: *Advancing the State of the Art*. Newbury Park California: Sage Publications

Fuller, T. D., Edwards J. N., Vorakitphokatorn S. & Sermsri S. (1993) "Using Focus Groups to Adapt Survey Instruments to New Populations: Experience From a Developing Country", s. 89-105 i Morgan, D. L. (red.) *Succesful Focus Groups: Advancing the State of the Art*. Newbury Park California: Sage Publications

Gamson, W. A. (1992/1996) *Talking politics*. (upplagan från 1996) New York: Cambridge University Press

Glaser, B. G. & Strauss, A. L. (1967) The Discovery of Grounded Theory: Strategies for qualitative research. New York: Aldline Publishing Company

Green, J. & Hart, L. (1999) "The impact of context on data", s. 21-36 i Barbour, R. S. & Kitzinger, J. (red.) *Developing Focus Group Research: Politics, Theory and Practice*. London: Sage Publications

Hylander, I. (1998) *Fokusgrupper som kvalitativ datainsamlingsmetod*. FOG-rapport nr. 42, Linköping: Institutionen för pedagogik och psykologi Linköpings universitet

Jaeger, C. C., Schule, R. & Kasemir, B. (1999) "Focus Groups in Integrated Assessment: A Micro-cosmos for Reflexive Modernization", i Innovation: *The European Journal of Social Science*, Jun 1999, Vol. 12, Issue 2, s. 195, 25 s.

Jarrett, R. L. (1993) "Focus Group Interviewing With Low-Income Minority Populations: A Research Experience", s. 184-202 i Morgan, D. L. (red.) *Successfull Focus Groups: Advancing the State of the Art*. Newbury Park California: Sage Publications

Kitzinger, J. & Barbour, R. S. (1999) "Introduction: the challenge and promise of focus groups", s. 1-21 i Barbour, R. S. & Kitzinger, J. (red.) *Developing Focus Group Research: Politics, Theory and Practice*. London: Sage Publications

Kitzinger, J. & Farquhar, C. (1999) "The Analytical potential of 'sensitive moments' in focus groups discussions", s. 156-173 i Barbour, R. S. &

Kitzinger, J. (red.) *Developing Focus Group Research: Politics, Theory and*

Practice. London: Sage Publications
Kreuger, R. A. (1993) "Quality Control in Focus Group Research", s. 65-89 i Morgan, D. L. (red.) *Succesful Focus Groups: Advancing the State of the Art*. Newbury Park California: Sage Publications
Kreuger, R. A. (1994) *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research* (andra upplagan). Thousand Oaks California: Sage Publications
Kreuger, R. A. & King, J. A. (1998) *Involving Community Members in Focus Groups*. (Focus Group Kit 5), Thousand Oaks California: Sage Publications
Kreuger, R. A. (1998a) *Developing Questions for Focus Groups*. (Focus Group Kit 3), Thousand Oaks California: Sage Publications
Kreuger, R. A. (1998b) *Moderating Focus Groups*. (Focus Group Kit 4), Thousand Oaks California: Sage Publications
Kreuger, R. A. (1998c) *Analyzing & Reporting Focus Group Results* (Focus Group Kit 6). Thousand Oaks, California: Sage Publications
Kvale, S. (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur
Layder, D. (1998) *Social Practice: Linking Theory and Social Research*. London: Sage Publications
Ledingham, J. A. & Bruning, S. D. (1998/99) "Ten tips for better focus groups", i *Public Relations Quarterly, Winter 98/99*, Vol. 43 Issue 4, s. 25, 4 s.
Michell, L. (1999) "Combining focus groups and interviews: Telling how it is; telling how it feels", s. 36-47 i Barbour, R. S. & Kitzinger, J. (red.) *Developing Focus Group Research: Politics, Theory and Practice*. London: Sage Publications
Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994) *Qualitative Data Analysis: An expanded sourcebook*. Thousand Oaks California: Sage Publications
Morgan, D. L. (1988) *Focus Groups as Qualitative Research*. Newbury Park California: Sage Publications
Morgan, D. L. & Kreuger, R. A. (1993) "When to Use Focus Groups and Why", s. 3-20 i Morgan, D. L. (red.) *Succesful Focus Groups: Advancing the State of the Art*. Newbury Park California: Sage Publications
Morgan, D. L. (1996) "Focus Groups", *Annual Review of Sociology*, 22:129-152
Morgan, D. L. (1997) *Focus Groups as Qualitative Research* (andra upplagan). Newbury Park California: Sage Publications
Morgan, D. L. (1998a) *The Focus Group Guidebook*. (Focus Group Kit 1),

Thousand Oaks California: Sage Publications
Morgan, D. L. (1998b) *Planning Focus Groups*. (Focus Group Kit 2), Thousand Oaks California: Sage Publications
Morrison, D. E. (1998) *The Search for a Method: Focus Groups and the Development of Mass Comminication Research*. Luton: University of Luton Press
Nissfeldt, B., Tillgren, P., & Wallin E. (1995) *Hälsofrämjande skolor: Fokusgruppsintervjuer om utvärderingsmaterialet*. Sektion för samhällsmedicin Rapport 39, Skövde: Skaraborgsinstitutet
Pryor, C. B., Sarri, R. C., Bombyk, M. & Nikolovska, L. (1999) "Urban Youths' views of Violence in Their Communities: Implications for Schools", i *Social Work in Education*, April 99, Vol. 21 Issue 2, s. 72, 16 s.
Riksbyggen (2000) "Blivande köpare påverkar sitt boende" s.1-2, i *Öppet hus Regionnytt Väst* Nr 3 September 2000
Salomonsson, L. (2000) *Servicekvalitet på Linköpings stadsbibliotek: Ur tre fokusgruppers perspektiv*. Borås: Bibliotekshögskolan, Biblioteks- och informationsvetenskap
Silverman, D. (2001) *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. London: Sage Publications (andra upplagan)
Stjerna, M.-L. (1999) *Åldersgräns vid tobaksköp: Ungdomars syn på den nya lagen: Fokusgruppsintervjuer med elever i årskurs nio*. KI Rapport 1999:22, Stockholm: Karolinska institutet
Svenska Kommunförbundet (1999) *Fokusgrupper: En metod i kommunalt kvalitetsarbete*. Stockholm: Kommentus Förlag
Tursonovic (2002) "Bilden av en 'otacksam generation'", *Invandrare & Minoriteter* 1:25-28.
Wennberg, B.-Å. & Hane, M. (1998) *Focus Groups – både en arbetsform och en metod för datainsamling i ett utforskande partnerskap*. Onsala: Samarbetsdynamik AB
Wesslén, A. (1995) *Gymnasieungdomars matvanor – beteenden och attityder: En studie med fokusgruppsintervjuer*. Uppsala: Uppsala Universitet
Wesslén, A. (1996) "Fokusgrupper – en bra metod i hälsoforskning", i *Vår Föda* 3:21-22
Westlund, P. (1999) *Lära av varandra: Kollegiegranskning, kvalitetskartor, fokusgrupper*. Kalmar: Fokus Kalmar län

Wibeck, V. (1998) *Att arbeta med fokusgrupper. Arbetsrapporter från Tema* 1998:1, Linköping: Tema Universitetet

Wibeck, V. (2000) *Fokusgrupper: Om fokuserade gruppintervjuer som under sökningsmetod*. Lund: Studentlitteratur

Wilkinson, S. (1999) "How useful are focus groups in feminist research?", s. 64-79 i Barbour, R. S. & Kitzinger, J. (red.) *Developing Focus Group Research: Politics, Theory and Practice*. London: Sage Publications

Wolff, B., Knodel, J. & Sittitrai, W. (1993) "Focus Gruops and Surveys as Complementary Research Methods: A Case Example", s. 118-137 i Morgan, D. L. (red.) *Succesful Focus Groups: Advancing the State of the Art*. Newbury Park California: Sage Publications

Abstract

Focus Groups in Theory and Practice

The ultimate goal of this article is to provide a linkage between the theoretical framework of focus groups and their use in a number of studies. Focus groups are today, as a method of collecting qualitative data, widely used within many different research fields. Basically they are a form of group interviews where data is produced through participants' discussion led by a moderator, on the topic determined by the researcher. There is not only one way of doing focus groups. Their features, size, composition, purpose as well as areas where they are practiced vary. Focus groups are used as a self-contained method; as a supplementary method for qualitative and quantitative methods; and finally they are used in multimethod studies. Like other research methods focus groups also have strengths and weaknesses, which makes focus groups more or less appropriate as a data gathering method for a particular study.

The strategic questions posed to the focus groups, in my own work – the project about Bosnian youngsters' political socialization – cover aspects of their social context, contacts with media and political groups, as well as their own plans for the future. The students in five focus groups are followed for a period of three sessions where a topic (school, parents, mass media) is covered.

Key words: qualitative method, focus groups, Bosnians, political socialization